

BALÁZS DEBÓRA

Szamosközy István firenzei székely írásos könyvéről

In memoriam André Lima

Szamosközy (Zamosius) István 1593-as *Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum* című értekezésének harmadik fejezetében számol be egy „székely írásos” könyvről, amely Firenzében, a Medici-könyvtárban található. Tanulmányomban ezzel, a székely írás szakirodalmában régóta elhanyagolt forrással foglalkozom – különös tekintettel arra, hogy mind ez ideig nem sikerült azonosítani valamely ténylegesen létező példánnyal. Szükségesnek vélem az utoljára Sebestyén Gyula által felvetett kérdéseket ismételten feltenni, és lehetőség szerint azokra új válaszokat adni.

Szamosközy 1591–1593 között Sombory Sándorral, Sombory László erdélyi főúr – az árván maradt Szamosközy gondviselője – fiával együtt itáliai küldetésen vett részt, melynek keretében Firenzébe is ellátogattak.¹ Sebestyén Gyula a következőképp ültette át magyarra Szamosközy *Analectáiban* olvasható megállapításait a könyvről:

Fennmaradt ezeknél [t. i. a székelyeknél] Erdélyben valami hazai írásmód, melyről azt tartják, hogy őseiktől, a szkitháktól már századokkal előbb származott át rájuk, az utódokra és hozatott Keletről Európába. De valamint az ázsiaiak nyelvük másfélesége által is különböznek az európaiaktól, ép úgy írásjeleik és írásmódjuk is teljesen eltér ezekétől. Mert míg az európaiak jobbfelé vezetik az írásjeleket, az ázsiaiak balfelé rajzolják a magukét, rákmódra haladva, χαρχιვიζοτες. E két írásmód közül az egyiket követik származásuk szerint a többiek is az egész világon. Csak a székelyek írása nem akarja ezen rendszereket utánozni. Ez ugyanis sem az egyik, sem a másik oldalról nem kezdődik, mint a görögöké és zsidóké, hanem felülről kezdődve halad lefelé igazodó betűkkel és oly ügyes összevonásokba szövéndve, hogy igen kevéssel sok tartalmat fejez ki. Ennek következtében nem is mindig tintával írják, hanem hosszúkás fadarabkákra és négyszögletesre faragott pálczácskákra késhegygyel Stylus gyanánt róják fel a szoroson sorakozó betűiket. A rovásírásnak – έγγλυφογραφία – ez a fajtája, amaz ősi írásjelekkel együtt, napjainkig fennmaradt náluk. Ezen írásmódnak egész kötetre menő nagyon régi példája maradt fenn máig Etruria nagyhercegeének könyvtárában. Flórenczben, valóban csodálatraméltó s egész Európában ismeretlen írásjelekkel; a könyv lapjai nincsenek levélírás szerint mindkét oldalon, hanem csak az egyikben béírva, miért a papír finomsága következtében minden betű annyira átlátszik, hogy a hátlapon éppen olyan jól el lehet olvasni, mint az első lapon. A kötetben

* A szerző ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Európai és magyar reneszánsz programjának abszolutóriumot szerzett hallgatója.

1 SEBESTYÉN Gyula, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Bp., MTA, 1915, 82.

nem ma is használatban levő lenpapír, hanem nílusi papyrus van, tollal sincs írva, hanem nyomtatva van és benne az összefüggő sorok – στοιχίαι – lefelémenőleg külön vonalakkal vannak az üres közökben egymástól elválasztva. Nemcsak ezek az írásjelek, hanem az egész kódex is annyira magán viseli a nagy régiség minden jegyét, hogy az európaiak már felhagyhatnak a nem rég feltalált ólombetűs könyvnyomtatás dicséretével, minthogy ez a könyv, melyet századokkal ezelőtt, a mai világ szemében ismeretlen betűkkel nyomattak, kiáltoán hirdeti, hogy ennek a mesterségnek a szkythák voltak feltalálói.²

1596-ban³ Giovanni Antonio Magini (Antonius Maginus) Ptolemaiosz *Geographiájának* kiadásában szintén megemlékezett a könyvről:

Lingua eorum hodie exigua dialecto a Sermone Vngarico differt, quamuis olim peculiari lingua uterentur. Leges ipsorum diuersae, diuersaque iura Heluetiorum instar; quae tamen temporis vicissitudine immutari coepere. [17 n.] Characteres ipsorum cum Abissinis, Hebraicis, Sirisque, affinitatem habent, et a dextra ad sinistram more istorum scribunt. Extat talium characterum liber in Bibliotheca Ducis Florentini.⁴

- 2 „Super est apud hos in Transyluania, genus quoddam vernaculum scribendi, quod ab ἀρχαιογόνους eorum Schythis, iam inde per multa secula posteritati traditum, ac ab Oriente in Europam illatum retinetur. Sicut autem linguarum dissimilitudine Asiatici ab Europeis herciscuntur, ita et literarum notis scribendique; forma per omnia dissident. Nam cum Europaei dextrorsum elementorum figuras ducant, Asiatici sinistrorsus suas pingunt, καρκινίζοντες. Ex his duabus scribendi formis ceterae etiam in toto orbe vt originem habent, ita et motus qualitate alterutram sequuntur. Sola Sicolorum scriptura noluit eas leges imitari. Ea enim non vltro citroque, uti Graeca et Hebraea, sed initium a summo faciens, horsum se capessit, literis deorsum tendentibus, ac tam subtili complexione implicatis, ut paucissimis multa absoluatur sententia. Itaque, non scriptorio semper atramento, sed particulis ob longis fustellisque; in quadrum dolatis, cultelli cuspidem veluti stylo literas conferti haerentes insculpunt. Quod genus ἐγγλυγογραφία cum iisdem priscarum literarum notis hucusque temporis penes illos remansit. Talis typi exemplar perquam vetustum integro volumine in bibliotheca Magni Ducis Heturriae, Florentiae hodie extat, mirandis sane et incognitis Europae literarum notis, charta libri non est opistographa, sed aduersa tantum parte conscripta: verum ita ob subtilitatem papyri tralucent omnes literae, vt auersa quoque parte non minus quam aduersa legi pariter queant. Non e lineis chartis, quales hodie in vsu, sed Nilotica papyro volumen constat, nec calamo est exaratum sed typo impressum, vbi versuum στοιχίαι dependulae, singularibus lineis, per quaelibet interstitia insertis, inter sese distinguuntur. Nec vero ipsi tantum characteres, sed totus etiam codex multam vetustatem omnibus argumentis pre se fert. Vt iam desinant gloriari Europaei de sua cassiterographia nuperrime inuenta, cum hic liber ante multa secula impressus literis huic orbi incognitis. Scythas eius rei autores manifeste proclamet.” SZAMOSKÖZY István, *Analecta lapidum*, Padova, 1593 (RMK III, 835), 14. Reprint: *Analecta lapidum (1593): Inscriptiones Romanae Albae Juliae et circa locorum (1598)*, s. a. r. BALÁZS Mihály, MONOK István, Szeged, 1992 (Adattár XVI–XVII. századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez), 13a–14b; magyar fordítás: SEBESTYÉN, i. m., 83.
- 3 A magyar szakirodalomban többször tévesen 1595-re datálják a kiadást. Ennek az az oka, hogy a szerzők kritika nélkül veszik át Sebestyén Gyula helytelen évszámát. Lásd pl. KOMLÓSSY Gyöngyi, *Ősi betűk – mitikus történelem*, ItK, 110(2006), 529–538, itt: 533; Uő, *Bél Mátyás irodalom- és nyelvtörténeti munkái, különös tekintettel Héber–magyar etimológiai szótárára és annak az életműben elfoglalt helyére*, Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2008, 39; TUBAY Tiziano, *A székelly írás kutatásának története*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2015, 74.
- 4 *Geographiae Universae tum veteris tum novae absolutissimum opus duobus voluminibus distinctum*, In

Tehát Giovanni Antonio Magini arról tájékoztatja olvasóit, hogy a székelyek és magyarok nyelve kismértékben különbözik egymástól, sőt „betűik [...] rokonságban vannak az abyssiniaiakéval, héberekével és syrekével, valamint jobbról balra is írnak ugyanazok módja szerint. Egy ilyen betűs könyv van a flórenczi herceg könyvtárában.”⁵

Honnan szerezhetette értesüléseit Magini a firenzei székely írásos könyvről? Mindenképp olyan forrást kell keresnünk, ahol meg van említve a székely betűk jobbról balra való haladása. Magini előtt egy ilyen, ismert, latin nyelvű utalást találunk, mégpedig Verancsics Antalét:

Erkölcseik nem éppen bárdolatlanok, hanem kirí belőlük a scythiai nyersesség: csaknem minden szokásukban, törvényükben és életmódjukban, kivéve a vallást, különböznek a magyaroktól: még nyelvükre nézve sem minden részben egyeznek velük, minthogy a régiek módja szerint beszélnek. Betűk gyanánt bizonyos jegyeket metszenek koczka módjára négyszögletívé faragott botokra s a sort, mint a zsidók, egyiptomiak és törökök, jobbról balra vizik; egy, legfőlebb két ilyen sor, némi pontok hozzátételével, a jegyek számához képest, igen sok értelmet ad. Földieik széltére azt beszélnek, hogy a hunok is ezeket az írásjegyeket használták.⁶

Verancsics és Magini leírásai megegyeznek abban, hogy a székelyeknek a magyarokétól eltérő joggyakorlatot tulajdonítanak, illetve a narratíváik is hasonlóak, összehasonlítják más jobbról balra haladó ábécékkel a székelyekét. Sebestyén azonban arra a következtetésre jut, hogy a könyvet egymástól függetlenül mind Magini, mind Szamosközy látta, hiszen míg Szamosközy fentről lefelé tartó írásról beszél, addig Magini jobbról balra haladóról. Sebestyén, noha nem indokolja, miért, de úgy véli, Magini nem ismerhette Szamosközy *Analectáját*, illetve Verancsics leírását sem, mert az akkor még nem jelent meg nyomtatásban. Sebestyénnek mindkét utóbbi állítását cáfolhatónak tartom. Az 1593-as *Analectát* nem máshol, mint Padovában, Magini szülővárosában, illetve Szamosközy egyetemi tanulmányai helyszínén⁷ adták ki. Nem tartom elképzelhetőnek,

quorum priore habentur Cl. Ptolomeai Pelusiensis Geographicae enarrationis Libri octo: Quorum primus, qui praecepta ipsius facultatis omnia complectitur, commentariis uberrimis illustratus est a Io. Antonio Magino Patavino, in secundo volumine insunt Cl. Ptolomei antiquae orbis tabulae XXVII ad praeas historias intelligentias summe necessarie. Et tabulae XXXVII recentiores, quibus universi orbis pictura, Venetiis, 1596, 160v–162r, 17. lábjegyzet.

5 SEBESTYÉN, *i. m.*, 84.

6 „Mores penitus incultos non habent, verum qui Schythicam adhuc praeseferebant crudelitatem, omnique pene consuetudine, legibus, et vitae institutis ab Hungaris, religione excepta, discrepant, ne lingua quidem omni ex parte, quum veterum more loquuntur, similes. Pro literis notas quasdam in scipionibus ad formam tesserae quadratis excindunt, lineamque a dextra in sinistram, ut Judaei, Aegyptii ac Turcae, ducunt, quarum una seu ad summum duae, punctis quibusdam additis, plus quam pro numero characterum praebent intelligentiae. Hunnos his usos fuisse, apud indigenas tritum est.” VERANCICS Antal *Összes munkái*, I, kiad. SZALAY László, Bp., MTA, 1857, 145–146. Fordítás: SEBESTYÉN, *i. m.*, 33–34.

7 Szamosközy István Padovában Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellár, nagy műveltségű humanista támogatásával tanult, neki dedikálta az *Analectát* is. PETNEHÁZI Gábor, *Humanista irodalom és politikai publicisztika határán: Kovacsóczy Farkas (1540–1594) politikai beszédei és Erdély kormányzásáról írott dialógusa*, Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,

hogy elkerülte volna Magini figyelmét Ptolemaiosz kiadásának alapos előkészületei közben egy, az övével tematikai rokonságban álló kötet.

Verancsics összegyűjtött műveinek nyomtatott kiadását csak 1857-ben kezdték sajtó alá rendezni, ami nem jelenti azt, hogy Magini nem ismerhette Verancsics feljegyzéseit. Verancsics Antal kéziratait unokaöccse, Verancsics Faustus (Fausto Veranzio) gondozta. Faustus 1568–1570 között Padovában tanult. Magini 1555-ben született Padovában, bolognai tanulmányait 1579-ben fejezte be, tehát éppen egy időben tartózkodott az ifjú Faustus és Antonio Padovában. Mindketten sikeres karriert futottak be (Maginire bízták Galilei helyett a matematika katedra vezetését a bolognai egyetemen), lehetséges, hogy a történeti munkába belefogó Magini e tárgyban Faustus tanácsát kérte, akinek unokabátyja történeti témájú kéziratai birtokában voltak.⁸ Más érintkezési pontokat is felfedezhetünk kettőjük között. Verancsics Faustus nyomtatásban megjelent műveit, így az 1595-ös *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarumot* és a *Machinae Novaet* szintén Velencében adták ki, akárcsak Magini több opusát. Mindkettőjükre jellemző volt a természettudományos érdeklődés, s közös barátságokat ápoltak. Magininak közeli barátja volt Tycho Brahe, akivel élénk levelezést folytatott,⁹ sőt verset írtak egymáshoz,¹⁰ az 1592-es *Tabula tetragonica*¹¹ pedig Magini Brahénak ajánlotta. Magini más, II. Rudolf udvarához köthető tudósokkal is levelezést folytatott, köztük Johannes Keplerrel. Az 1604-es *Tabulae primi mobilis*¹² című művét a császárnak dedikálta. Verancsics Faustus, akárcsak Magini, szintén szoros kapcsolatot ápolt II. Rudolf udvarában mind Keplerrel, mind Tycho Brahéval. Faustus itáliai utazásai és prágai barátai révén kapcsolatban állhatott Maginivel. Magini hagyatékának¹³ áttekintésével lehetségesnek vélem, hogy a kettőjük között kapcsolat tárható fel.

Magini *Geográfijába* feltételezésem szerint a következőképp kerülhetett a firenzei könyvre való hivatkozás: mivel Bonfinire többször is hivatkozik – például a könyvről

Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2012, 21.

- 8 RAUSCH Petra, „Igy kele az kincses Buda az Szolimán terek császár kezében”: Verancsics Antal tanulmánya Buda ostromáról és elfoglalásáról (1541), Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, 14(2009)/2, 145–192, itt: 146.
- 9 Levelezésüket lásd Antonio FAVARO, *Carteggio inedito di Ticone Brahe, Giovanni Keplero e di altri celebri astronomi e matematici dei secoli XVI e XVII con Giovanni Antonio Magini*, Bologna, 1886, 217–223; 394–406; 235–241; 417–419; 224–225; 392–394; 406–408; 409–412; 420–422.
- 10 Uo., 235.
- 11 Giovanni Antonio MAGINI, *Tabula tetragonica, seu quadratorum numerorum cum suis radicibus, ex qua cuiuscunque numeri perquam magni, minoris tamen trigintatribus notis, quadrata radix facilè, miraque industria colligitur*, Venetiis, 1592.
- 12 Giovanni Antonio MAGINI, *Tabulae primi mobilis, quas directionum vulgo dicunt, quibus non solum directiones, tam secundum viam rationalem, quam iuxta Ptolemaei formam; praecipue vero ope duarum generalium positionum tabularum, omnino absoluuntur: sed & vniuersa primi mobilis doctrina adiecto nouo fundamento radiationum planetarum in aequatore, plurimum illustratur. Subnectuntur praeterea compendium calculi triangulorum sphericorum, tum rectangulorum, tum obliquangulorum, per ingressus laterales in tabulas quatuor analogiarum, necnon Apologia ephemeridum eiusdem auctoris contra Dauidem Origanum*, Venetiis, 1604.
- 13 Magini levelezése, kéziratái megtalálhatók többek között a következő gyűjteményekben: Archivio Storico Gonzaga (Mantova), Archivio di Stato di Bologna, Archivio del Comune di Padova.

szóló lábjegyzetet követő lábjegyzetben is –, volt előzetes ismerete a székelyek írásáról. Magini, Szamosközy *Analectájá*t olvasva, felvette lábjegyzetbe a firenzei könyvről szóló tudósítást legalább érdekességként: a székely írásnak itáliai könyvtárban van emléke. Hogy a székelyek betűi fentről lefelé haladnának, Verancsics feljegyzései alapján kétségbe vonta, és javította azt saját leírásában. Amennyiben Magini mégsem ismerte Verancsics kéziratait, úgy feltételezhetünk egy közös forrást, amelyből mind Verancsics, mind Magini vehették a székelyek írásának jobbról balra való haladásának leírását. Úgy vélem, Magini csak közvetett módon tudhatott a firenzei székely írásos könyvről, ő maga sem állítja azt, hogy látta volna („*Extat talium characterum liber in Bibliotheca Ducis Florentini*”¹⁴), csupán azt, hogy van egy ilyen könyv a Laurenzianában.

Magini Ptolemaiosz *Geographiájá*hoz fűzött kommentárjai hat kiadást értek meg, négy latin és két olasz nyelvűt 1596 és 1621 között. 1621-ig az idézett szövegrész mind latinul, mind olaszul változatlanul jelent meg. E népszerű kiadásnak fel kellett hívnia a figyelmet egyrészt arra, hogy a székelyeknek egy magyarokétól eltérő ábécéje van, másrészt arra, hogy egy ilyen karakterekkel írt könyv megtalálható Firenzében. Ennek ellenére a következő dokumentált kísérlet annak kézbe vételére Töppelt (Toppeltinus) Lőrinchez köthető. 1667-ben megjelent *Origines et occasus Transsylvanorum*ban arról tudósít, hogy ő már hiába kereste a firenzei könyvtárban a könyvet, nem találta.¹⁵ Sajnos a Laurenziana könyvtárnak arról nincs feljegyzése, hogy a 16–17. században kik vették kézbe a gyűjtemény tételeit.

Komáromi Csipkés György 1655-ben, Utrechtben kiadott *Hungaria illustrata* című nyelvtani munkájában elvetette annak a lehetőségét, hogy a székely írásnak lennének olyan emlékei, amelyek felülről lefelé való sorvezetéssel haladnának, tehát más betűkkel szerzett nyomtatványt kell keresnünk.¹⁶ Sebestyén arra a végkövetkeztetésre jut, hogy

14 *Geographiae Universae...*, i. m., 160v–162r, 17. lábjegyzet. (Kiemelés tőlem: B. D.)

15 „De Szek-heliis nihil addam, quam illud Magini, in Geogr. sub Trans. vbi asserit in Bibliotheca Florentina superesse librum Scythicis literis conscriptum. Ego vero Florentiis in conclavi Publicae Bibliothecae Magni Ducis Heturriae sollicite omnes libros versitau mei tamen desiderio frustratus discessi.” Laurentius TOPPELTINUS de Medgyes, *Origines et occasus Transsylvanorum, seu erutae nationes Transsylvaniae earumque ultimi temporis Revolutiones, Historica narratione breviter comprehensae*, Lugduni, 1667, 70–71.

16 „Dicit quidem Cl. D. Marcus Zuerius Boxhornius, celebris in Academia Leydensi Historicus, Historiae Universalis pag. 181. ad annum Christi 103. vetustam Ungarorum scripturam, deorsum tendere; (non secus ad Chinensium, quam et ego ipse olim Ultrajecti vidi) et librum quendam, typis istiusmodi exaratum, Florentiae, in Bibliotheca magni Ducis Heturriae, asservari; sed labitur. Extat etenim et apud nos liber, literis vetustis Ungaricis exaratus, sed nihil tale in eo observamus, quamvis scripturam istam vetustam, legere intelligere, praeterea etiamnum hodiè, scribere eadem possimus. Librum Florentiae asservatum, non literis Ungaricis, sed literis linguae alicujus alterius, scriptum eousque asseremus, donec quis Florentinâ ingressus Bibliothecam, vel partem quam exiguam, exinde verè descriptam, ad nos transmiserit, vel, si quis Hungarus istius scripturae gnarus, viderit, legerit, et nobis bonâ conscientia testatus de eâ fuerit. Sanè credibile est, scripturam aliquam literis linguae alicujus orientalis, conscriptam esse.” KOMÁROMI Csipkés György, *Hungaria illustrata (1655)*, ford., bev., jegyz. C. VLADÁR Zsuzsa, szerk. ZSILINSZKY Éva, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2004 (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 228), 64–67. [Az eredetiben: 20–21.]

ha ehhez hozzávesszük még azt is, hogy nem rongypapírra, hanem nilusi papyrusra nyomott könyvről van szó, akkor csakugyan számolnunk kell nekünk is azzal az eshetőséggel, hogy Szamosközy valamely régi keleti kéziratot vagy xylographot (nem betűvel, hanem kimetszett lapokkal készített nyomtatványt) nézhetett tévedésből magyar rovásírásos nyomtatványnak. E számvetésben először is a nilusi papyrusra vonatkozó megjegyzést kell tévedésnek minősítenünk. A mit Szamosközy nem rongypapírnak, hanem papyrusnak látott, csakugyan az a jól ismert fényes keleti papír volt, amelyet növényi rostok finom pépjéből gyártanak s színével, vékonyságával, erezésével a barnás régi papyrusokat utánozzák. A mi pedig a sorvezetést illeti, annyira relatív jelenséggel állunk szemben, hogy Szamosközy állítását akár a székely rovásírás jobbról balra irányuló sorvezetésére is vonatkoztathatjuk. Ha ugyanis a látott xylograph-lenyomat durva sorai egy defterformájú könyv hosszúka lapjain, nem keresztben, hanem hosszában helyezkedtek el, akkor e lapokat hosszában fordítva kellett volna szemlélni s az ímént még függőlegesen álló sorokat jobbról balra kellett volna elolvasni. Ezért tartom természetes jelenségnek, hogy Maginus ugyane könyv sorvezetését már nem felülről lefelé, hanem jobbról balra irányulónak látta.¹⁷

A firenzei könyvről Töppelt Lőrinc után Rettegi István tudósít. 1740-es *Historia Transylvaniae hungaricae per questiones descripta, accedit vetusto exemplari in Bibliotheca M. Ducis Hebruriae existente norma Litterarum Hunnicarum* című kéziratában Sebestyén Gyula megállapítása szerint „tulajdonképpen Huszti András Ó és Újj Dáciájának kivonata és Telegdi János *Rudimentájának* kivonata van egybemásolva. De a kettőn kívül okvetlenül ismerte Szamosközy *Analectáinak* főntebb idézett s valamely elveszett művében, vagy történeti följegyzésében már meg is toldott érdekes adalékát.”¹⁸ Rettegi kiegészíti Szamosközy megállapításait a nyomtatványról a könyv indexében található bejegyzéssel, mely szerint azt X. Leó pápának küldte a caurinoi szkíták fejedelme, Tanjo.¹⁹ Sebestyén Rettegi hozzátoldását hiteltelennek tartja mivel „X. Leó 1521-től 1528-ig ült a pápai trónon, a vele érintkező közép-ázsiai hun-szkitha *tanjók* pedig a III–IV. században uralkodtak: ezt a szövegpótlást komolyan venni nem szabad. Pray főntebb idézett műve nyomán valamely fogyatékos ítéletű rajongó eszelhette ki”.²⁰

Sebestyén Szamosközyt „gyakorlott szemű epigráfusnak” vélte,²¹ aki elődjeivel ellentétben tényleg láthatott székely írást, sőt azt tollal gyakorolta is, már itáliai útja előtt. Ellenkező álláspontot képvisel az *Analecta* 1992-es kiadásában Mihai Bărbulescu, aki Mommsent idézve megjegyzi, hogy az „*Analectában* közzétett hatvanegy dáciai feliratot két csoportra osztotta: harminckettőt eredetinek, huszonkilencet pedig hamisnak minősített. Az utóbbiak közül négyről később bebizonyosodott, hogy mégis eredeti.”²² Többször bebizonyosodott az is, hogy ugyan jóhiszeműen, de Szamosközy

17 SEBESTYÉN, *i. m.*, 86–87.

18 *Uo.*, 84–85.

19 *Uo.*, 85.

20 *Uo.*, 86.

21 *Uo.*, 87.

22 Mihai BĂRBULESCU, *Az „Inscriptiones Romanae” felirattani vonatkozásai*, ford. Kovács András = *Analecta...*, *i. m.*, 9–23, 10.

több feliratot is tévesen ítelt ókorinak. Bărbulescu Mommsennél mérsékeltebben az összesen nyolcvannégy dáciai feliratos emlék közül huszonötöt tekint hiteltelennek, részben vagy egészben hamisnak.²³

Szabó Károly első *Régi hún-székely írásról* szóló közleményében 1866-ban szintén kevésbé volt megengedő Szamosközyvel, mint Sebestyén. Szerinte Szamosközynek

bár volt is tudomása a székelyek sajtáságos rovási írásmódjáról, a székely betűket s azok használati módját, hogy tudniillik a székelyek a sorokat jobbról balra rótták, teljességgel nem ismerte; mert különben lehetetlen lett volna a fölülről lefelé terjedő sorokkal nyomtatott régi könyvet – melyet kétségtelenül régi kelet-ázsiai nyomtatványnak kell tartanunk – a székely írással ily kézzelfoghatólag összehavarnia.²⁴

Komlóssy Gyöngyi 2006-ban az ItK-ban publikált *Ősi betűk – mitikus történelem* című tanulmányában ismét Szamosközy hozzáértését bizonygatta: „Maga Szamosközy kiválóan ismerte a rovásírást, amire bizonyíték az a vers, amelyet Rudolf császár ellen ezekkel a karakterekkel írt, mintegy titkosírásként használva a rovást. Így tehát nehéz valószínűsíteni, hogy más karaktereket, mondjuk a kínaiak jeleit keverte volna össze a magyar rovásírással.”²⁵ Komlóssy szerint a könyvet utoljára Töppelt Lőrinc kísérelte meg keresni, de eredménytelenül, s „azóta se látta senki”²⁶.

Noha, ahogy arról Tubay Tiziano *A székely írás kutatásának története* című hiánypótló, összefoglaló monográfiáját²⁷ fellapozva megbizonyosodhatunk, a székely írás szakirodalma, illetve kutatóinak száma bőséges, ennek ellenére utoljára Töppelt Lőrinc, közel négyszáz évvel ezelőtt tett kísérletet arra, hogy a firenzei könyv nyomába eredjen. A mű keresése jelenleg egyszerű, hiszen a Laurenziana katalógusának nagy része online is hozzáférhető, sőt a könyvek egy része digitalizálva elérhető.

Az idősebb Cosimo Medici alapította családi könyvtárat 1571-ben nyitották meg a nyilvánosság számára a Michelangelo tervezte olvasóteremmel. Szamosközy 1591–1593 között járt Itáliában, így az általa láthatott műnek az első gyűjteményekben kellett lennie, tehát az úgynevezett *Plutei* katalógusában kell keresni. Ennek fő korpuszát azok a művek képezik, melyek az 1571-es átadáskor a könyvtárban voltak.

Mik a fizikai és tartalmi jellemzői a Szamosközy által leírt könyvnek? Biztos, hogy a székely írás jegyeit kell keresnünk? Szamosközy leírása csupán nagy vonalakban ismerteti a firenzei könyvet, a jelzetét sem adja meg, arról sem szerzünk tudomást, hogy mi lehetett a tárgya. A könyvnek jóformán kizárólag a fizikai kvalitásai alapján tájékozódhatunk: a lapoknak csak az egyik oldalán található írás, mert a vékony lapon átütnek a betűk; nem az európai mozgóbetűs nyomtatásra emlékeztet, hanem egy teljesen más technikával készült nyomtatvány, noha leírásában „codex”-ként is hivatkozik rá. A betűk formáiról semmit nem tudunk meg, csupán annyit, hogy a lejegyzett ázsiai,

23 Uo., 11.

24 SZABÓ Károly, *A régi hún-székely írásról 1*, Budapesti Szemle, 5(1866), 114–143, itt: 122.

25 KOMLÓSSY, *Ősi betűk...*, i. m., 531.

26 Uo., 533.

27 Lásd a 3. lábjegyzetet.

szkíta karakterek botokra történő rovásra is alkalmasak. Szamosközy követhetetlen gondolatmenetét indokolhatja, hogy emlékezetéből igyekezett visszanyerni a keresett könyv jellemzőit, jegyzeteket sem készített róla, így bizonytalan, hogy helyesen idézte-e fel a korábban látottakat.

A *Plutei* gyűjteményben egy olyan kötetet találunk, amelynek jellemzői nagyrészt egyeznek a Szamosközy által leírtakkal, ez a Plut. 44. 24. jelzetű kézirat.²⁸ A kódex címe *Alphabeta diversarum linguarum*, 1545-re keltezhető. A szerző a következőket árulja el magáról: „Ez a mű Frater Dominico de’ Fossi, firenzei festő munkája, készült életének hatvanhatodik évében, immár negyvennyolc esztendeje tartva be Szent Ferenc előírását. Urunk 1545-ik esztendejében.”²⁹ A szerző személyének nehéz utána eredni, mert éppen abban az időszakban élt, amikor a ferences rendnek még nem volt stabil, dokumentált struktúrája, sőt mi több, egyáltalán nincsenek az 1400-as évek végéről és az 1500-as évek első feléből olyan fennmaradt feljegyzések, amelyek érdemi információval szolgálnának.³⁰ A firenzei ferences minorita fráter, Domenico de’ Fossi munkáiról Anna Pontani, Laura Galoppini és Gigetta Dalli Regoli tanulmányaiból tudhatunk meg többet.³¹

A 16. század első felében élt toszkán Domenico nemcsak kalligráfiai könyvek elkészítésében jeleskedett, hanem mozaikpadlók tervezéséről is értekezett.³² Két, tervezéssel kapcsolatos munkája a *Mirabilia Centum* és a *Libro de’ Pavimenti*. A *Mirabilia* – amely geometriai rajzok gyűjteménye – dedikációjából megtudjuk, hogy azt Domenico 1547-ben, I. Cosimo de’ Medicinek mutatta be.³³ A könyvet jelenleg az Uffizi Gabinetto Disegni e Stampe gyűjteményében találjuk. A La Guardaroba Mediceaban 1553. november 20-án készült feljegyzés a könyvről.³⁴ Mivel az előszóban Domenico azt írja 1547. május 1-jén, hogy hatvannyolcadik életévében jár, minden bizonnyal 1479-ben született, illetve – mivel állítása szerint ötven éve a rend tagja – tizennyolc évesen léphetett be a ferencesek közé. A *Mirabiliát* Cosimo gyűjteményéből Giorgio Vasari vette kölcsön, ahogy arra egy 1556-os bejegyzésből következtethetünk.³⁵ Utána a könyv sorsáról 1777-ig nincs tudomásunk, amikor is végre az Uffizibe került Vasari unokafivéré-

28 Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Ms. Plut. 44. 24., *Alphabeta diversarum linguarum*, hálózati elérés: <http://mss.bmlonline.it/s.aspx?Id=AVSVHZmkkUprGCn5XWHK&c=Alphabeta%20diversarum%20linguarum#/book> [2017. 05. 28.]

29 „Questa Opera é di Fratre Dominico de’ Fossi Fiorentino Depinthore negli anni della sua ethá sessantesei, havendo perseverato nella osservanza di Sancto Franchesco anni quarantoocto, & negli anni del Signore MDXLV.” Plut. 44. 24, 1v.

30 Laura GALOPPINI, *Fra’ Domenico: from Design to Calligraphy*, Accademia Leonardi Vinci: Journal of Leonardo Studies and Bibliography of Vinciana, 1(1988), 16–20, itt: 19.

31 Anna PONTANI, *Le maiuscole greche antiquarie di Giano Lascaris: Per la storia dell’alfabeto greco in Italia nel’400 = Scrittura e civiltá*, XVI, 1992, 77–227; GALOPPINI, i. m.; Gigetta Dalli REGOLI, *Order and Fantasy: Fra’ Domenico de’ Fossi and Leonardo*, Accademia Leonardi Vinci: Journal of Leonardo Studies and Bibliography of Vinciana, 1(1988), 11–16.

32 Uo., 11.

33 Uo.

34 GALOPPINI, i. m., 16.

35 Uo., 17.

től.³⁶ Az 1553. november 20-ai leltár nemcsak a *Mirabiliát*, de a mi kéziratunkat is jelöli, majd ismételtén 1554-ben.³⁷ Laura Galoppini Domenicóról *Regestum antiquum...* című kéziratban talált említést. Az 1533. május 9-ei feljegyzés szerint Fra' Domenicus pictor de Florentia a felügyelője Empoli kolostorának.

1546-ban Domenico egy újabb kalligráfiai művet készített, *Alfabeti di varie lingue* címmel³⁸. Az egy évvel korábbi műnél ez jóval rövidebb, elején egy epigrammát olvashatunk. A vers felidézi a Sevillai Szent Izidor *Etimológiáiban* is olvasható elméletet, mely szerint a „héberek betűit Mózes közvetítette a törvények könyvével, a szíriai és kaldeus betűket pedig Ábrahám”.³⁹ Az 1545-ös és 1546-os művek rendszerezési elve nagyon hasonló, Galoppini szerint lehetséges, hogy a három, (1545 és 1547 közötti) egymást követő, kalligráfia és formatervezés témájú művek Cosimo Medici kérésére készültek, az ő érdeklődésének tetsző témákat választva.⁴⁰

Az *Alphabeta diversarum linguarum* kézirat, 98 lap terjedelmű, papírra készült. Az eredeti vörös bőrkötésen még mindig díszlik a Medici-címer. A tartalmát tekintve különböző nyelvek ábécéjét veszi sorba, mégpedig a címzések szerint a következőket: héber, kaldeus, görög, babilóniai, szamaritánus, egyiptomi, perzsa, török, afrikai, tatár, asszír, indiai, szaracén, örmény, grúz, gót, vandál, longobárd, etruszk, római, germán, gall, arab, szerb, szláv, amerikai stb. A mű valószínűleg kalligráfiai célt szolgált, a korszakban nagy népszerűségnek örvendtek az ilyen jellegű összeállítások.⁴¹ Az összes betű nagyon szépen kivitelezett, nincs benne rontás. Az összeállítás naprakész, még az új világ nyelvének betűire is reflektál. Az ábécék megnevezésében továbbra sem következetes, a névadás sok esetben téves, például a szaracénként bemutatott jelsor valójában rúnairás. Domenico fráter az etruszk, a héber, a görög és a latin ábécét illusztrálja a legbővebben. Minden bizonnyal nagy műveltséggel rendelkezett a szerző, alapos kutatás előzte meg a könyv írását. A mű egyaránt készülhetett kalligráfiai érdeklődésből, más munka illusztrációjaként vagy akár oktatási célokra. A didaktikai lehetőséget Laura Galoppini is felveti.⁴² Pontani – legalábbis a görög ábécék esetében – nem ért egyet az elképzeléssel.⁴³

Az ábécék válogatása igencsak esetlegesnek tűnik, nem lehet leszűkíteni azokat a kizárólag európaiakra, így a szerző vagy a megrendelő érdeklődése lehetett az irányadó. Az ábécéknél vannak olyanok, amelyek fentről lefelé, vannak, amelyek jobbról balra és balról jobbra haladnak, nem mindegyik ábécé neve van rögzítve. A könyv a Szamosközy leírásában olvasható művel egyezik abban, hogy a lapokon átlátszanak a

36 Uo.

37 Uo., 18.

38 Új jelzete: Nazionale II.I.1, korábbi: II, I, 1. (Magl. Cl. I, num. 1); Giuseppe MAZZATINTI, *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia*, VII, Forlì, 1897, 14.

39 „Hebraeorum litteras a Lege coepisse per Moysen: Syrorum autem et Chaldaeorum per Abraham.” (Ford. tőlem: B. D.) ISIDORUS HISPALENSIS, *Etymologiarum sive Originum Libri XX*, <http://thelatinlibrary.com/isidore/1.shtml>.

40 GALOPPINI, *i. m.*, 20.

41 A. Michele PIEMONTESE, *Leggere e scrivere "orientalia" in Italia*, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa: Classe di Lettere e Filosofia*, Serie III, Vol. 23, No. 2 (1993), 427–453, 430–431.

42 GALOPPINI, *i. m.*, 20.

43 PONTANI, *i. m.*, 194.

betűk, mindig csak az egyik oldalon található írás. Hangsúlyozandó, hogy Szamosközy nem említi, hogy összefüggő szöveget kellene keresnünk, lehetett ábécés mutató is. Lehetséges, hogy valamely más nemzet írását vélte a székelyekének.

Szamosközy az *Analectában* Bonfini és Oláh Miklós leírásaira hivatkozik a székely írásról szóló tudósításában, de az ő műveikben nem találjuk meg az ábécé lejegyzését. Szamosközy tájékozottsága a székely írásról pontosan megegyezik azzal, amit Oláh *Hungariájában* olvashatunk: „Gondolataik és közlendő akaratak kifejezésére a papíron, tintán és a más nyelveken használatos betűkön kívül fapálcikákra vésnek bizonyos, számukra érthető jeleket, és ezeket a rovátkolt pálcikákat a barátok és szomszédok üzenet vagy levél gyanánt használják.”⁴⁴ Korábban Bonfininél a következőképp találjuk meg a jellemzést: „Ezek idegenekkel ma sem kötnek házasságot, hogy vérüket ne korcsosítsák el. Kemény szokásaikat máig megtartották, és erősen különböznek a többi magyaroktól. Szkita betűik vannak, amelyeket nem papírra írnak, hanem rövid pálcákba rónak, és kevés jellel sok gondolatot fejeznek ki.”⁴⁵ Ha csupán annyi tudomása volt Szamosközynek a székely írásról, hogy fába vésték, tehát egyes vonalából álló betűket kell keresnie, a kódexben található etruszk ábécék megfelelői kívánalmainak.

Szamosközy titkosírásos lejegyzései 1587 és 1612, illetve 1604 és 1612 között keletkeztek.⁴⁶ Sebestyén számára egyértelmű, hogy mivel az első székely írásos feljegyzés az 1587-es évre vonatkozik, ezért szükségszerűen valóban abban az évben kellett keletkeznie.⁴⁷ Szamosközy székely írást titkosírásként használó jegyzetei a firenzei könyvvel kapcsolatban inkább a kérdések, semmint a válaszok számát gyarapítják. A kutatók egyetértenek abban, hogy Szamosközy alapos ismerője volt a székely írásnak, hiszen azt használta titkosírásos kulcsként. Az 1587-es Gálfi Jánosra vonatkozó feljegyzés jobbról balra, míg a Rudolf császárt gúnyoló vers balról jobbra olvasandó. Véleményem szerint nem állítható teljes biztonsággal, hogy Szamosközy valaha látott összefüggő székely írásos feljegyzést, magát az ábécét egy titkosírástáblázatban vagy ábécégyűjteményben is találhatta. Sőt lehetségesnek tartom azt is, hogy a ma ismert székely írást

44 „Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam praeter usum papyri et atramenti aut characteris aliarum linguarum notas quasdam bacillis ligneis incidunt aliquid inter se significantes, quibus ita incisus apud amicos ac vicinos vice nuncii epistolaeve utuntur.” Nicolaus OLÁHUS, *Hungaria – Athila*, ed. Colomannus EPERJESSY, Ladislaus JUHÁSZ, Bp., K. M. Egyetemi Nyomda, 1938 (Bibliotheca Scriptorum Recentisque Aevorum: Saeculum XVI, 4), 71.; fordítás: OLÁH Miklós, *Hungária. Athila*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Osiris, 2000 (Milleniumi Magyar Történelem: Források), 98.

45 „Hi adhuc sua matrimonia externis non communicant, ne proprium sanguinem inficiant. Severiores adhuc mores retinent multumque a ceteris Ungaris differunt. Litteras Scythicas habent, quas non in papyro scribunt, sed brevissimo ligno excidunt, paucis notis multa sensa comprehendunt.” Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, I, ed. Iosephus FÖGEL, Béla IVÁNYI, Ladislaus JUHÁSZ, Lipsia, B. G. Teubner, 1936 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum), 146; Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995, 154.

46 HORVÁTH Iván, HARANGOZÓ Ádám, NÉMETH Nikolett, TUBAY Tiziano, *A Nikolsburgi Ábécé hitelességének kérdése: Előzetes közlemény = Szöveg – Emlék – Kép*, szerk. BOKA László, P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., OSZK-Gondolat, 2011 (Bibliotheca Scientiae et Artis), 76–90, 78.

47 SEBESTYÉN, i. m., 89.

a 15–16. században egy titkosírástáblán találták a használók, erre bizonyíték, hogy a korszakra aggályok nélkül datálható, rendelkezésünkre álló, ismert emlékek mind titkosított üzenetek vagy csak maga az ábécé.⁴⁸ Annál is biztosabb, hogy Szamosközynek is csak általános, Bonfinitől és Oláh Miklós leírásaiból származó információi voltak a székely írásról, hogy bizonytalan volt az írás irányában, a három általa ismert(etett) emléken háromféleképpen halad az írás. Fontos azt is kiemelni, hogy a leírásban nem kizárólag a székelyekéről, hanem a szkíták írásáról is értekezik Szamosközy. Nemcsak a magyarok történetében merült fel a szkíta eredet, hanem más népekében is; az *Alphabeta diversarum linguarum*ban pedig több olyan ábécét találunk (például tatár, szaracén, örmény, gót, germán), amelyeknek a története kapcsolódik a szkítákéhoz. Ez utóbbi alátámasztja azt, hogy Szamosközy könyvében nem feltétlenül kell a székely írást keresnünk, sokkal inkább csak egyet a több szkíta írás közül.

Végezetül az *Alphabeta diversarum linguarum*nak meg kell említeni még egy, eddig a szakirodalomban azonosítatlan említését. Olaus Wormius (1588–1654), széles érdeklődésű dán fizikus és antikvárius 1636-os [RÚNÍK,] *seu, Danica literatura antiqvissima* című művében tárgyal egy firenzei, Laurenzianában található ábécéskönyvet, amely megegyezik az általam vizsgált könyvvel. Wormius a gót ábécével kapcsolatban tárgyalja a kéziratot. „E codice M. S. Bibliotheca Florentinae D. Laurentium, qui Alphabeta diversarum linguarum sexaginta sex continet, sub titulo Alphabeti Gothici, quoddam ex Italia transmisit vir eruditissimus Johannes Rhodius Hafniensis, quod capite praecedenti sub titulo Ulphilae delineavimus.”⁴⁹

Összegzés

A primer és szekunder szövegek ismeretében a következő összegző megállapításokat tehetjük a firenzei Medici-könyvtárban őrzött könyvről. A székely írásos kötetről elsőként 1593-ban Szamosközy István, majd 1596-ban Antonio Magini tudósított. Az eddigi szakirodalom egyértelműnek vette, hogy a két szerző egymástól függetlenül ismerhette a kéziratot, de ezt a jelen tanulmány cáfolja. Feltételezésem szerint Magini ismerte Szamosközy *Analectáját*, további, az írás irányára vonatkozó megfigyeléseit Verancsics Antal kéziratából vette, Verancsics Faustus közreműködésével. Amennyiben Faustus és Magini között nem tárható fel kapcsolat, úgy feltételezhető egy közös forrás, amely megemlíti a székely írás jobbról balra való haladását.

A firenzei könyv utolsó, dokumentált kereséséről való tudósítás 1667-es, Töppelt Lőrinchez köthető. Azóta nem kísérelte meg senki felkutatni az opust. Szamosközy leírása egy olyan könyvre illik, amely már a 16. század végén is a gyűjtemény ré-

48 A legutóbb Förrköli Gábor és Tubay Tiziano publikálta székely írásos emlék, Ágost braunschweig-wolfenbütteli herceg feljegyzései ugyanebbe a tendenciába illenek be. Lásd FÖRRKÖLI GÁBOR, TUBAY TIZIANO, *Székely írásos verskompiláció magyar nyelven Ágost wolfenbütteli herceg florilegiumából*, MKSz, 131(2015), 443–459.

49 OLAUS WORMIUS, [RÚNÍK] *Seu Danica Literatura Antiqvissima: Vulgò Gothica dicta luci reddita*, Editio secunda, Kopenhagen, Hafniae Holst, 1651, 51–52.

sze volt. A kötet a könyvtár Plut. 44. 24. jelzetű kéziratával azonosítható, melynek digitalizált változata online is hozzáférhető. Ebben a kódexben nem található székely írásmutatvány, de Szamosközy jóhiszeműen az etruszk vagy más karaktereket a székelyek rótt betűinek vélhette, vagy esetleg nem is székely, hanem szkíta betűket keresett. Szamosközy személyének, illetve a székely írásról való ismeretének bemutatása a szakirodalomban változatos; nem állíthatjuk biztossággal, hogy megbízható tudással rendelkezett az ábécéről. Hogyan is rendelkezhetett volna, hiszen a korszakban sehol sem találunk szilárd ismertetést arról. Akárhogy is, a kutatóknak sürgős feladata⁵⁰ a székely írás korai szakirodalmának revideálása és tévedéseinek korrigálása, a megoldatlannak tűnő kérdések újbóli felvetése.

50 Tubay Tiziano is szorgalmazta, hogy a Vásáry István, Benkő Elek és Sándor Klára szerkesztette székely írás korpuszának új kiadása előtt érdemes lenne a megválaszolatlan kérdéseket újból feltenni, a bizonytalan eredményekhez új módszerekkel közelíteni. Vö. TUBAY Tiziano, *Titokzatos örökség: A székely írás kutatásának nehézségei = Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva: Fiatalok Konferenciája 2014*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, FAJT Anita, GÖRÖG Dániel, MARÓTHY Szilvia, Bp., Reciti, 2015. 183–197; itt: 195.